

EGY MŰ BIRTOKBAVÉTELE BESZÉLGETÉS AZ ÉRETT KOSZTOLÁNYIRÓL

Testes könyv jelent meg a minap Budapesten. Szerzője Kiss Ferenc, címe *Az érett Kosztolányi*. Az Akadémiai Kiadó adta ki, terjedelme hatszáz oldal, jegyzetapparátusa és egész jellege erős szakszerűsége vall, így voltaképpen ez az első, a szó szoros értelmében tudományos könyv Kosztolányiról. A Szabadkára vonatkozó részletek önmagukban is megmagyaráznák érdeklődésünket, de természetesen nemcsak ezért kerestük föl a szerzőt, s bírtuk rá, hogy válaszoljon kérdéseinkre.

— *Nehezen álltál kötélnek. Elárulnád vonakodásod okát?*

— Nézd, én nem vagyok se filmsztár, se futballista. S túl sok ma az interjú, az öncsalás egyik vezérműfaja lett, kvázimunka, ahogy tudósabb elmék mondanák. Óvom magam az ilyen áltevékenységtől. Még irodalmi estekre se járok, elszoktam a szereplésektől. Ifjabb koromban bántott a kirekesztettség, ma már előnyeit, hasznát is érzem, s egyre könnyebb tartanom magam kedves mesterem tanácsához: az irodalomtörténész a műről beszéljen.

— *En is egy műről akarlak kérdezni. Előbb azonban áruld el: ki az a „kedves mester”.*

— Barta János. Meglep ez? Igaz, Bartát a XIX. század szakértőjeként szokás számon tartani, pedig figyelte ő századunk irodalmát is. Adyról, Babitsról fontos tanulmányokat közölt, sőt Kosztolányiról is, és ő biztatott, mikor aspiránsa lettem, hogy disszertációmát Kosztolányiról írjam. Ez bizony nagyon régen volt.

— *No és nem bántad meg? Ahhoz a költőeszményhez, mely tanulmányaidból kiolvasható, József Attila vagy Nagy László áll közel. Hogy boldogultál Kosztolányival?*

— Hogy hogy boldogultam, ezt majd az olvasó mondja meg. En anynit mondhatok, jó iskola volt számomra, s hogy az lehetett, már a választásomba is belejátszott. Választhattam volna mást is, szakdolgozatomat például József Attila verseléséről írtam. De éreztem, Kosztolányi világában sok mindent tanulhatok, ami igen rám fért.

— *Mire gondolsz?*

— Például a világirodalom iránti figyelemre, de a szemlélet és az alkat jegyeire is, mint a játékoság, az ironia, a nyitottság. Megérteni a tőlünk idegen észjárást, felfedezni kis dolgokban is a csodát, ezek az adottságok nemcsak belőlem, de azokból az évekből is hiányoztak, amelyekben a mesterséget tanultam.

— *És az ars poetica, az Ady-vita, a politikus Kosztolányi megítélésében nem zavart az idegenség?*

— Ellenkezőleg. Inkább termékenyítő volt, izgalmas viszony alakult így ki téma és szerző között. Különben sem az ítélezést éreztem elsődrendű feladatnak, hanem a szemlélet, a gondolat, az állásfoglalás belső logikájának felfejtését. Abból indultam ki, hogy egy nagy művész legmeghökentőbb gondolatai sem lehetnek érdektelenek. És sok mindenben igaz is volt. A mű szervességének gondolata például egész esztétikai szemléletét átjárja. Amit tartalom és forma viszonyáról mondott, ahhoz a ma modernként forgalmazott esztétikák is keveset tudnak hozzátenni. Persze Ady megítélésében súlyosan tévedett, s abban is, hogy a politikát mint idegen szakmát kitudta a költészetből. Tapasztalhatod, hogy ezekben a kérdésekben nem feszélyez az ő nagysága és szeretetre méltósága sem.

— *Ez föl is tűnt. Van olyan fejezete a könyvednek, ahol az elemzés is fölforrósodik a mű nagyságától, például az Edes Annát vagy a Hajnali részegséget elemző fejezetekben, az Ady-pőr tárgyalásakor viszont kemény és elutasító vagy.*

— Ez csakugyan így van, de mindkét esetben az elemzés dajkálja, hívja elő a viszonyt jelző érzelmi színezetet, s nem a lelkesültség vagy ingerültség keres igazolást az elemzésben. Ami a viszonyt illeti, azt tehát mindig a mű szabja meg, amit pedig a jelenség egészé iránt érzek, az nem ellenszenv és nem rokonszenv, inkább olyasmi, amit „jó mulatság”-nak nevez a költő, ami ráhangoltság és függetlenség pólusai közt zajlik. Ehhez tartozik, hogy sokszor menedék is volt számomra ez a munka, ha az élő irodalom kényszerű biztonosságabb fedezékbe kellett húzódnom. Több felől intettek is: maradjak csak Kosztolányinál.

— *És a hivatalos álláspontok nem hatottak erre az érzelmi viszonyra?*

— Látod, ez rossz kérdés. Nem értem, miért gondolod — s nemcsak te —, hogy nálunk egy klasszikusról létezik hivatalos és nem hivatalos álláspont. Van, aki az Akadémia által kiadott kézikönyveket véli hivatalos álláspontok tárházának, mások a közösségi szellemű költészet egészét és az ilyen költészettel azonosuló kritikát. Téves elképzelés. Sokáig voltam az irodalompolitika mostohafia, így némi hittel mondhatom: Kosztolányi igen kedvelt szerző Magyarországon, a „hivatal” is kedveli, s még azt sem mondhatom, hogy eszméi ellenére. Ha Magyarországon jelenne meg ez az interjú, még azt is bebizonyítanám, hogy Kosztolányi és az ő szellemével rokon mai szerzők helyzete sokban előnyösebb, mint azoké, akik Adyt tekintik eszményüknek. De erről — mondom — itthon szeretnék beszélni. Visszatérve Kosztolányira: az ötvenes években csakugyan sok fenntartással kezelték, még 1958-ban is, mikor a Réz Pál által szerkesztett *Irók, festők, tudósok* című gyűjtemény megjelent, a vezető lapok igen keményen bírálgatták. A Lukács-iskola kezdettől ellenszenvet tanúsított iránta (de ezt te jól tudod, hiszen írtál róla), s ez kihatott a kritikai élet egészére. Ma azonban már nyoma sincs a régi diszkriminációnak. Annyiban mégis jogos a kérdésed, hogy 1957–58-ban, mikor Kosztolányi hivatalos árfolyama mélypontra volt, s én ezt a munkát elkezdtem, az apológia jegyében kezdtem. Első írásom egy vitairat volt, egész kis ellenkönyv. Persze nem jelent meg, s aztán a Kosztolányi-mű nélkülüm is kivívta a helyét. Az akkoriban írt fejezeteket azonban most azért kellett kihagynom, mert az ügyvédkedő buzgalom ma már értelmetlen, s le is szűkítette a szempontok körét. A „hivatalnak” tehát ennyi szerepe volt ebben a munkában.

— *A népi írók sem szerették Kosztolányit, pontosabban szólva: nem érezték ősiüknek. Ez nem befolyásolt?*

— Ebben Illyést tekintettem példának. Tudod, hogy Kosztolányi milyen értetlenül nézte a fiatal Illyés népiségét, ismered a gunyoros cikket, melyet az irányzat költőiről írt, — s aztán Kosztolányi hátrahagyott köteteit remekbe szabott előszavakkal Illyés ajánlotta az olvasók figyelmébe. S az Üzenet Kosztolányi-számában is — épp a te kérdéseidre — milyen mély meggyőződéssel tanúskodott mellette! De sokra becsülte Kosztolányit Németh László is, noha Ady megítélésében nagyon távol álltak egymástól, s a „bartóki modell” is idegen Kosztolányitól. Németh mégis nagyon mélyen értette Kosztolányit, a legtermékenyebb gondolatokat ma is az ő esszéi kínálják. Persze voltak népi írók, akik nem érezték elég erősnek Kosztolányiban a közösség iránti felelősséget, de aki a mű egészére figyelt, az felfedezhette abban mind a népet, mind a magyarság szeretetét.

— *Te is úgy véled, hogy a teoretikus Kosztolányi és a művész felesel egymással?*

— Nem gondolom ezt. Inkább a megfeleléseket igyekszem kimutatni. Láthatod, még az *Édes Annában* is jelenvalónak hiszem a sztoicizmust, a relativizmust, a legkiélezettebb eszméket pedig nem tekintem következetesen érvényesülő dogmáknak.

— *Elégedett vagy?*

— Az *Előszóból* kitetszik, mennyire nem vagyok az.

— *Igen. És meg is kérdem: nem lett volna jobb, ha könyved mégis csak átfogta volna a mű egészét?*

— Amit erről az *Előszó*ban írtam, nem akarom elismételni. Én is fájlalom, hogy a pálya első szakaszáról csak egyetlen fejezetet közlök, de nem voltam képes újrainni a nyolc-tíz évvel ezelőtt megírt fejezeteket, s halogatni a kézirat leadását már nem lehetett. Nemcsak a munkahelyemen sürgettek, de még költő barátaim is. Az Esti-novellákra hivatkoztak: mi nek „összecsirizelni” egésszé, ami jó? Persze az Esti-novellák remekművek, nincs bennük semmi töredékesség. A magam könyvéről ezt álmomban sem hiszem.

— *Mit érzel elvégzetlennek?*

— A *Tengerszem* egyik novellacsoportjának elemzését még a vállalt csonkaságon belül is el kellett volna végezni. A *Kínai kancsó* e csoport legismertebb darabja, együtt is van, amit írni akartam róla, de mégsem készült el. Össze kellett volna foglalnom, ami érdemlegeset a nyelvvelő és a műfordító Kosztolányiról írtak. A regények elemzését egy poétikai természetű összefoglalással szerettem volna lezárni, ez is elmaradt. S folytathatnám.

— *Évekkel ezelőtt Szabadka és a Kosztolányi regény címmel nagy sikerű előadást tartottál városunkban. Korábban egy hónapot költöttél itt, jobbra a levéltárban. Föltehető tehát, hogy városunk és a költő kapcsolatáról is van még irvánalód.*

— Erre bizony sok időm elment. Azóta is állandóan figyelem, olvasom, jegyzetelem, amit Szabadka múltjáról írnak. S remélem, ez az anyag sem marad feldolgozatlan.

— *Mi is reméljük, de bevallhatom, elég türelmetlenül. Nem fednél föl valamit abból, amit találtál?*

— Szenczácikkal nem szolgálhatok, de sok mindennek utánanézttem. Tudod például, hogy a család emlékezete szerint az első szabadkai bankot Kosztolányi Dezső nagypapja alapította. Bóka László ebből kiindulva változta fel az Amerikát járt, pénzügyletekben jártas nagypap, illetve a modern polgári eredet konstrukcióját. Napokon át kerestem a bankalapításról szóló okiratot, találtam nem is egyet, mert évekig húzódott az ügye, de Kosztolányi Ágoston kiemelkedő szerepéről semmit. Egy volt a többi tag között. Találtam viszont olyan iratot, melyben ugyanez a nagypap fészter építéséhez kér engedélyt, mellékelve egész portájának rajzát. Bizony amolyan civisporta ez, melyen állatokat tartottak, s ez az adalék jól összevág azzal a Kosztolányi Mariska által is őrzött emlékekkel, hogy a nagypapa szerény rőföskereskedő volt, aki a kiegyezés utáni konjunktúra jóvoltából a nemzetiszínű pántlikákból gazdagodott meg. Persze az igazi gondom nekem is az volt, hogy mit adhatott Szabadka Kosztolányinak. Erről te sokat írtál, s keresik mások is a hagyományt, ami körülvette. Értékes és rokonszenves munka ez, de van úgy, hogy a hagyomány, a patinás kultúra hiánya, a keretek lazasága, a nyers erők szabadabb mozgása jobban kedvez a tehetségeknek, a század eleji Várad jobban, mint Debrecen, s mutatis mutandis érvényes ez Szabadkára is. Erről itt csak ennyit. A Szépirodalmi Könyvkiadó *Arcok és vallomások* sorozatába írok Kosztolányiról, ott Szabadkáról is többet mondhatok.

— *Szabadkai tanulmányutad eredményeiből ebben a könyvedben tehát semmit sem hasznosítottál?*

— Dehogynem. Egy pályaszakasról sem lehet írni az egész ismerete nélkül. A jegyzetapparátus talán nem tünteti ki, de ami fontos, ami motíváló tényező, azzal akkor is számol az ember, ha nem beszél róla. Az életrajzi ismeretek még a műelemzésbe is belejátszanak.

— *Például hogyan?*

— Érdekes példák egész sorát említhetném, de legtanulságosabb talán a *Szeptemberi áhítat* életrajzi háttére. Nem ismertem a Mária-szerellem dokumentumait, mikor a verset elemeztem, s tudom, hogy a hiteles interpretálásnak az életrajzi adalékok nélkül is meg kell állnia. Tudod, hogy a *Szeptemberi áhítatot* a *Hajnali részegség* ikerverseként emlegetik. Így tárgyalom én is, de elsősorban a különbségre figyeltem, arra, ami sajátos benne, s ezt a különbséget érték szempontjából is jelentősnek vélem.

Eleinte túl merésznek hittem ezt az interpretálást, s mikor a levelek megjelentek, minden magától értetődő lett. Ismeretükben minden könnyebb lett volna.

— *Térjünk vissza Szabadkára.*

— Talán a koncepcióra kiható gondolatot is Szabadkának köszönhetem. Annak idején az Élet és Irodalomban meg is írtam, hogy a szabadkai esti korzó láttán merült fel bennem a kérdés: ezt a „csodát” miért nem írta meg Kosztolányi? S ebből kiindulva aztán azon is gondolkodnom kellett: a csodát miért csak a költő látta, idegen életekben miért nem érzékelt a magáéval egyenértékű gazdagságot, innen az emberkép és a műfajok viszonyára nyílt kilátás, s azt hiszem, jól jártam ezzel a szabadkai gondolattal.

— *Te az élő irodalom kritikusa is vagy, méghozzá a „bartóki modell” egyik esztétája. Hogyan tudtad ezt a kétféle munkát összehangolni?*

— Nézd, Kosztolányi nem volt korlátolt, ismeretes, hogy József Attilát is sokra tartotta, szerette, pedig sokban ellenpéldája volt a homo aestheticusnak, tettek kísérletet kisajátítására egyesek és csoportok, kirekesztésre szintén. En a mű nemzeti birtokbavételét szeretném elősegíteni, s ez a munka nagyon jól összefér a „bartóki modell” ügyével. A kétféle munka csak akkor hátráltatja egymást, ha meddő füstölgésre kényszerül az ember. Ha rendszeresen publikálhat, nyerhet egymással az irodalomtörténész és a kritikus.

— *Most, hogy ezen a munkán túlvagy, áldozhatsz a másik szenvedélynek.*

— Aldoztam eddig is. Az is van hatszáz oldal, amit a mai magyar irodalomról írtam. Sajnos annak még nagyobbak a hézagai. De jogos a feltételezés, hogy most több időm lesz erre a feladatra. Titokban azt is tervezem, egyszer még megírom, ami ebből a Kosztolányi-pályaképből hiányzik. Talán a századik születésnapjára.

— *Az újabb magyar költészetből — megítélésed szerint — ki áll Kosztolányihoz legközelebb?*

— Azt hiszem, Csoóri Sándor, de erre nehéz meggyőzően válaszolni, mert a maiakban a Nyugat első nemzedéke már a második hatásának áttelelein érvényesül. Kosztolányi is József Attila- meg Illyés-, Németh László-hatásokkal elegyült. Csoóri stílusában, de Szilágyi Domokosban is.

— *Es Vajdaságban?*

— Inkább az érettebb költők verseiben vélem jelenvalónak Kosztolányit. Herceg Jánosnak állandó vonatkozási pontja, Fehér Ferenc igen szép versben idézte meg a szülőházat. S az utóbbi évtizedben a vajdasági Kosztolányi-kutatás is jelentős eredményeket mutatott fel.

— *Még egy kényes kérdés: az az érzésem, hogy Kosztolányi novellisztikájában Csáth hatásának nem tulajdonítasz elég nagy szerepet.*

— Valóban nem.

— *S miért?*

— A hatások dolgában általában szkeptikus vagyok. Hajdanában írtam egy füzetet Kosztolányi, Juhász Gyula, Babits indulásáról, akkori kapcsolatukról. Abban minden olvasmányukat számba vettem, úgy is mint hatáslehetőséget. S közben rájöttem, hogy mindhárman már akkor is elsősorban saját hajlamaikra hallgattak. Túlzsáknak érzem, amit Csáth úttörő szerepéről tartanak. Ösztönzések, tanulságos párhuzamok persze lehetségesek, de engem annyira lekötött a sok remekmű különössége, hogy erőm javát annak szenteltem.

— *Azt a gondot, melyet a sokféle műfaj jelent, a módszer megtalálásának nehézségeit el tudom képzelni. Eppen ezért megkérlek: mondj valamit a Kosztolányi-művek megközelítésének módszeréről.*

— Ez bizony nehéz kérdés, mert arra törekedtem, hogy a művek álljanak mindig a figyelem előterében, azokról beszéljek, felfedjem jelentésüket, tartalmuk minden összetevőjét, de azzal is számoltam, hogy min-

den mű az életmű, egy célja felé tartó kiteljesedés, ha úgy tetszik, vállalkozás része. Ezért azoknál a műveknél időztem huzamosabban, amelyekben bizonyos alapszándék optimálisan valósult meg. Így a rengeteg kevésbé jelentős művet nem külön-külön, hanem egy „teologikus” folyamat lépéscsőjeként vehettem számba. Természetesen mindenekelőtt a filológiai munkát kellett elvégezni. Te jól tudod, hogy Kosztolányi köteteinek rendje mennyire megtévesztő. Elég a *Tengerszem* novelláira hivatkoznom. Mivel ez a könyv 1936-ban jelent meg, a Kosztolányi-irodalom a végső tökély, illetve érettség példatáraként kezeli, holott több darabja a húszas években íródott. A nevezetes *Fürdés* például 1924-ben. Ugyanígy *A bús férfi panasza*. Gazdag gyűjtemény benyomását kelti, holott tele van az előző kötetekből átemelt versekkel. A lírikus ekkori erőállapota szempontjából, de a szabad versek magyarázata szempontjából is fontos tények ezek. A célt általában kétfelől: a filológiai kutatás és a műelemzés felől igyekeztem megközelíteni. Ennek érdekében fel kellett tárnom a külső indítékokat, ezek egész szövevényét, külön a személyes jellegüket s külön a társadalmiakat. Életrajz, levelezés, olvasmányélmények, újságcikkek s a többi műfaj vonatkozó tanulságai, a mű születéséről szóló nyilatkozatok ekként, az indítékokra utaló adalékokként táruhlhattak így fel. A konkrétan megragadható élmények egy-egy csoportja, köre rajzolódhat így ki. Ezeknél elhatározóbb jelentőségűnek bizonyultak azok a mélyebb élmények, melyek az előzmények egész során át fel-felbukkanva törekedtek művészi megvalósulásra. Életügyeknek lehetne nevezni ezeket az élményeket, s szerencsés módszertani fejleménynek, ha a külső élmények és az életügyek közötti összefüggést megtalálni sikerül. Mivel ezt az összefüggést a művészi szándéknak nevezett konkrét eszmei mag létesíti, ennek határozott, már-már iskolás megfogalmazására törekedtem. Természetesen a művek hatásából kiindulva, de ezt a hatást szembesítettem a korszak többi művével, s így a korélményt, a korszükségletet, a korfeladatot tömörítő, kifejező képletekhez jutva, már a szándék felől figyelhettem a megvalósulást. Ez a látszatra deduktív eljárás valójában egy talányos feladat megoldásának vonalán haladva, mintegy rekonstruálhatja az alkotás színjátékát, a különösség konkrét megvalósulásának mechanizmusát. Szolgálni igyekezvén ezzel az olvasmányosság érdekeit is.

— *És az elemzések?*

— Mint ismeretes, szakmánk szempontrendszere teljesen átalakult, lehetetlenül kibővült. De az is ismeretes, hogy a stílus, a nyelv statisztikai vizsgálata milyen teret követel. Strukturalista regényelemzésre például nincs követhető példa. A nyelv mikrovizsgálatáról tehát le kellett mondanom, inkább műjellelemzésnek nevezném, amit csináltam, mint műelemzésnek. De hiszem, hogy egy differenciáltabb vizsgálat igazolja értelmezéseimet, mert a szöveget azért én is elég alaposan megnézgettem. De túl a mikrovizsgálatok terjedelmi nehézségein, az eredmények művé szerkesztésének gondjain, itt a sokféle műfaj eleve a módszertan hajlékonyságát kívánta. Az újságíró művészetének összetevőit másként kellett felfejtenem, mint egy-egy regény esztétikumát, ismét másként a versekét. Nem is hiszem, hogy ilyen természetű munkához valaki kiforrt módszertannal láthatna neki. Azt hiszem, a hatékony módszer az anyaggal való küzdelem közben, annak természetéhez igazodva alakul.

— *Kinek irtad a könyvedet? Kikre gondoltál elsősorban?*

— Mint mondtam, a Kosztolányi-mű nemzeti birtokbavételét szeretném elősegíteni. Ami belőle arra érdemes. Tehát az olvasó értelmiségre gondoltam elsősorban, mindenekelőtt a tanárookra. Kár, hogy ilyen terjedelmes könyvek olvasására alig van idejük. A filoszoknak meg kellene tiltani ilyen terjedelmes könyvek írását.

— *Komolyan gondolod?*

— Komolyan. A legközelebbinél már tartom is magam ehhez.